

SOBRE LES BONES INTENCIONS DE LA *LECTURA*
DE «*LA TERRA GASTADA*» DE T.S. ELIOT DE JOAN FERRATÉ

Andrea Montoya

El maig de 1977 Edicions 62 publica *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot* de Joan Ferraté. L'edició consta del text original, de la versió catalana i un comentari. Vint-i-sis anys abans, en el curs dels mesos de la primavera i l'estiu del 1951, el mateix Joan Ferraté llegia per primera vegada *The Waste Land* (1922) alhora que en feia una traducció, «destinada només a entendre el poema».¹⁰⁷ Aquella primera versió es va publicar ben aviat amb el títol *La terra eixorca* en el número 21 (novembre-desembre de 1952) de la revista *Laye*, revista escrita majorment en castellà i finançada per la Falange.¹⁰⁸ Una altra raó que va impulsar a Ferraté a traduir el poema d'Eliot, diu, va ser la de posar a prova la capacitat de resistència del director de la revista en qüestió, Eugenio Fuentes Martín, un «falangista professional» que, tanmateix, va saber encaixar com cal «i no va objectar res a l'extravagantíssim text català»,¹⁰⁹ constata el propi Ferraté.

El cert és que es tractava d'una de les primeres, si no la primera, traducció completa al català de *The Waste Land* a Catalunya. Coincidia en la traducció del títol amb el de la versió d'Agustí Bartra publicada el 1951 a Mèxic dins del volum *Una antologia de la lírica nord-americana* (Edicions Lletres, Mèxic D. F., 1951). Tot i que potser és anterior, o bé contemporània, n'hi ha una versió de Rosa Leveroni amb el títol *La terra erma*, de la qual es conserven manuscrits sense datar corregits per Carles Riba, que va quedar inèdita fins que Jordi Malé la va recuperar en el número 71 de la revista *Reduccions* l'octubre de 1999.

107 Joan FERRATÉ. *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot*. Barcelona: Edicions 62, 1977, pàg., 7.

108 En el número 23 (abril-juny de 1953) d'aquesta mateixa revista també va publicar-hi la traducció del capítol XIX de *Stephen Hero*, una novel·la inacabada de James Joyce.

109 Joan FERRATÉ, *Lectura...*, *op. cit.*, pàg. 7.

A finals del 2018 en tenim la darrera versió: l'editorial mallorquina Leonard Muntaner ha publicat *La terra eixorca*, traduïda per Neus Nadal amb una introducció i notes de Bernat Nadal; una nova versió que celebra, tres anys més tard, els cinquanta anys (1965-2015) de la mort de T.S. Eliot. En paraules de la traductora, es presenta com una traducció «bona», «útil» i «fidel», que respecta curosament la «literalitat en la forma i el contingut».¹¹⁰

A la pregunta peremptòria de per què encara pot ser necessària avui una nova traducció al català de *The waste land*, un poema que Bernat Nadal resumeix en forma de «metàfora d'una societat estèril i decadent», expressió d'una poesia «en essència obscura i, de vegades, inquietant [...] simbolisme, sovint hermètic, però que li resultava [a Eliot] molt eficaç per definir i transmetre la seva lírica de la frustració i la seva desolació personal», Nadal respondria, amb recurs al lloc comú: «és una obra important, i alguns la veuen com a imprescindible».

No discutirem aquí les raons d'un clàssic: sí, en canvi, veurem les seves formes de circulació. És en aquest sentit que, tornant enrere, és interessant estudiar el camí que va recórrer Joan Ferraté de *La terra eixorca* (1952) a la *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot* (1977). Vegem el que en diu:

Ja he dit que vaig fer aquella traducció per ajudar-me a entendre el poema d'Eliot, cosa que no vaig arribar a obtenir [...]. Va ser només fa uns pocs anys, quan Edicions 62 va treure la col·lecció de poesia dels Llibres de l'Escorpí i que em van proposar de tornar-hi a publicar la meua traducció del poema d'Eliot, que em vaig haver de recordar altre cop d'aquesta qüestió pendent. De seguida em vaig adonar que el que em tocava de fer era una traducció nova de cap a cap, cosa que no m'agradava gens, abans que res perquè *The Waste Land* ja no m'interessava i, a més, perquè passats vint anys, seguia sense entendre'n res i això, és clar, no podia voler dir sinó que en el poema d'Eliot no hi havia res a entendre. Vaig, doncs, deixar córrer el projecte. No vaig poder deixar córrer, en canvi, el fet que la meua traducció, que jo em pensava que tothom hauria oblidat, existia, [...] a la qual vaig voler afegir, només amb la bona intenció d'ajudar el lector a llegir-se un poema que encara em semblava fonamentalment errat i en darrer terme intel·ligible.¹¹¹

Joan Ferraté s'inscriu dins d'una tradició de traductors que, podríem dir, comença amb Carles Riba (1893-1959), traductor de Kavafis (traduït igualment per Ferraté), Hölderlin i Rilke; el seguiria Marià Manent (1898-1988), traductor en particular dels grans poetes del Romanticisme anglès; i continua Joan Vinyoli (1914-1984), amb les versions de Rilke en català i de Hölderlin al castellà. Aquests són només alguns dels noms més representatius dels traductors catalans del segle XX que tradueixen poesia moderna; tot i que no podem oblidar, en el cas de Riba i Ferraté, la versió al català de l'*Odissea* d'Homer que en fa el primer, i l'antologia de *Lírics griegs arcaics* al castellà del segon. Amb tot, s'observa que guarden certa correspondència entre tots ells; no tan sols en les afinitats de

110 Nota de la traductora a T. S. ELIOT. *La terra eixorca*. Palma: Leonard Muntaner, 2018.

111 Joan FERRATÉ, *Lectura...*, *op. cit.*, pàg. 8-9.

selecció i valoració de certs autors, sinó per la voluntat implícita de construir una tradició. Doncs, diu Gabriel Ferrater al prefaci de la reedició de les *Versions de Hölderlin* (1944) de Carles Riba:

És un erm ben conegut de tots els escriptors catalans, i no cal pensar-s'hi gaire per anomenar-lo: és la manca de tradició; [...] en tindríem prou si el nostre passat literari, sense variar-ne la tonalitat, fos més ric i més detallat ?o sigui, en definitiva, si tinguéssim *més llengua* ja calibrada literàriament, feta una eina fina per al nostre treball.¹¹²

Que la majoria de les traduccions que hem esmentat es van publicar com a «versions», no vol dir sinó que són un intent de exercir aquesta eina que és la llengua «literària». Entenem d'aquesta manera *La terra eixorca* i la *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot*, en tant que pràctiques d'interpretació del fet mòbil i inacabable que és el poema. Es tradueix per entendre a la vegada que «aprender a hablar es aprender a traducir»,¹¹³ diu Octavio Paz. Això es fa evident en el moment en què es prova d'abocar un text d'una llengua a una altra i s'incorpora alguna cosa a la pròpia escriptura que, de retruc, té una incidència en la tradició literària a la qual un pertany. El que Haroldo de Campos anomena una «operació crítica en viu» en el seu article «La traducción como creación y como crítica» (1982), on descriu la traducció de poesia com una experiència d'introspecció en el món i en la tècnica del text a ser traduït (no parla en termes d'original/còpia), el qual es desmunta i es munta de nou amb un cos lingüístic diferent. Seguint aquesta lògica, és el que està duent a terme Ferraté primer amb *La terra eixorca*, i, posteriorment, amb *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot*; basant-se en una pràctica exemplar de lectura crítica del poema d'Eliot que és doblement productiva, versió i exegesi alhora. A més a més, fora i dins del seu comentari, són constants les referències i les interpel·lacions al lector; un lector que no tan sols proposa i vol anticipar sinó que d'entrada exigeix: crític, reflexiu i poliglòt. Ho demostra la conclusió al prefaci, on fa notar, sense necessitat de justificació, que ni en la seva versió del poema d'Eliot ni en el seu comentari ha traduït cap citació escrita en llengua romànica, un criteri que «té a veure amb la repugnància que personalment m'inspira traduir de llengües que s'acosten massa a la meva materna».¹¹⁴

Vegem més clarament l'actitud de Ferraté al voltant de la traducció en una entrevista del novembre de 1985 per Xavier Montanyà i Sergi Pàmies per a *El Temps*:

112 Gabriel FERRATER. «Prefaci» a: Carles RIBA. *Versions de Hölderlin*. Barcelona: Edicions 62, 1983, pàg. 8.

113 Octavio PAZ. *Literatura y literalidad*. Barcelona: Tusquets, 1971.

114 Joan FERRATÉ: *Lectura...*, *op. cit.*, pàg. 14.

La meua capacitat creadora és mínima, encara que l'interès que tinc per la literatura és immens. És l'interès principal de la meua vida, i l'he cultivat fent crítica literària i fent poesia, plagiada la major part del temps.

— *¿Poesia plagiada...?*

— Sí, poesia traduïda. Els plagis estan confessats.

— *¿Per això els teus llibres de traduccions van firmats per tu?*

— Sí. Jo m'esforço perquè la traducció valgui la pena de ser llegida sense pensar en l'original. [...] Cal fer un esforç perquè el text traduït tingui forma en català, una forma convincent. [...] S'ha d'arribar a la perfecció encara més en la traducció que en l'obra original, on l'autor es pot permetre llibertats que la traducció no tolera.

És molt difícil imposar la convicció damunt del lector que el text traduït val la pena de ser llegit per la forma que té, la forma final en què es presenta. [...] Quan vaig traduir per primer cop *La terra gastada*, que aleshores es deia *La terra eixorca*, jo era jove i la meua era l'única traducció que hi havia. [...] De tota manera és una traducció que no m'interessa. No la considero una obra personal, està al servei de la lectura del text original i del comentari. [...] La traducció, com us deia abans, ha d'imposar-se damunt del lector com una obra perfecta amb molta més energia que no pas l'obra original.¹¹⁵

Contrasta l'aparent renúncia a qualsevol capacitat creadora per part seva al mateix temps que es postula com a autor de les seves traduccions. Certament, el plagi és confessat però la postura és una altra i es vol ben visible. Durant els més de vint anys que disten entre les dues versions de *The Waste Land*, Ferraté va publicar *Teoría del poema* (1957), *La operación de leer* (1962) i *Dinámica de la poesía. Ensayos de explicación 1952-1966* (1968).¹¹⁶ Una sèrie d'assajos escrits en castellà que es complementen entre ells i constitueixen una posició crítica i intel·lectual que culmina amb el model d'una «lectura estupefacta» propera a la *close-reading* de la Nova Crítica nord-americana o *New Criticism*, que es va desenvolupar aproximadament entre les dècades dels anys 1920 i 1950. Precisament, va ser en la primera etapa d'aquest corrent quan van tenir un paper determinant els assajos literaris de T.S. Eliot. Promovien una lectura minuciosa i immanent del text que consistia en una depuració de la crítica literària de preocupacions extrínseques (estudi de fonts i influències, vida i obra de l'autor, context històric, polític i social, etc), per enfocar l'atenció en l'estructura de l'objecte literari en si mateix. Ens ho confirma el mateix Ferraté: «De fet, això que té ara el lector al seu abast és, si més no, un nou assaig d'aplicació i desenvolupament de l'esbós de teoria de la lectura que, amb el títol de *La operación de leer: principios y ejemplos de interpretación*, vaig escriure i publicar a Santiago de Cuba l'any 1960.»¹¹⁷

Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot és, doncs, estrictament un model pràctic i pedagògic de lectura d'un poema, resultat d'un mètode crític que es resumeix en una «compleja actividad intelectual en la que [...] podemos distinguir dos operaciones

115 Joan FERRATÉ: *Opinions a la carta*. Empúries, Barcelona, 1993, pàg. 32-34.

116 Aquest integra els dos anteriors.

117 Joan FERRATÉ, *Lectura...*, *op. cit.* pàg., 7-8.

constitutivas concurrentes: la primera operación tiene por objeto la identificación del valor de los signos que constituyen el contexto total del poema, mientras que la segunda tiene por fin el establecimiento de relaciones adecuadas entre los mismos».¹¹⁸ En la seva preocupació per aclarir al lector tant les seves intencions com el funcionament del seu comentari, declara:

Quan al meu comentari, tot lector atent no deixarà de distingir-hi dos estrats perfectament destriables. D'una banda hi ha una certa concepció de l'erotisme, que em serveix per explicar la funció que el desig exerceix en el poema d'Eliot, però que no es pot pas dir que es pugui derivar, en els termes en què l'exposo, dels termes del poema: la responsabilitat, en el que es refereix als termes en els quals és exposada aquesta concepció de l'erotisme, és doncs, tota meua. De l'altra tenim tot allò de què està fet l'edifici de sentit del poema, [...] de tot això n'és responsable l'autor [...] L'avantatge que potser m'ha permès d'anar bastant més enllà que els meus predecessors és el fet que des del començament m'he resistit a acceptar la versemblança de cap pretesa al·lusió a cap element cultural que no fos al mateix temps un passatge literari, mentre que, per torna, m'he fixat en el context dels passatges literaris al·ludits, cosa que no sembla pas que hagin fet els comentadors vulgars. En bona part, és a partir de les notes del mateix Eliot que el poema se m'ha aclarit, i mitjançant la lectura dels autors i les obres citats per Eliot.

El 1979 Joan Ferraté publica les conferències del seu germà Gabriel Ferrater sobre *La poesia de Carles Riba* que daten del 26 de novembre de 1965 i del 25 d'abril de 1966. En la conclusió de l'última conferència, Gabriel Ferrater es referia a una tendència, llavors molt lligada al context polític del moment, una escola de pensament sobre les matèries de poesia i del que és literatura, que tendia a fer-ho desembocar tot en ideologia: «És el que en diuen la poesia social, la poesia realista, etc. Tendeix a fer veure que la finalitat de la literatura són les idees que manifesta. Ara bé: això és absolutament pervers i exactament el contrari del que és el cas.» El poema ha de tenir un sentit, ha de començar per tenir tant sentit com una carta comercial, deia Ferrater a la conclusió a l'entrevista que li va fer Federico Campbell recollida per Joan Ferraté a *Papers, cartes, paraules* (1986), i acabava: «*Es el proceso de la sensatez [...] [Un poema] Tiene que tener mucho más sentido, pero tiene que empezar por tener ése; si tiene menos ya no existe como poema. Aquello que canta Paco, ¿cómo se llama? "Quién levantó esos olivos, no los levantó la nada, ni el dinero ni el señor". Bueno, la nada desde luego no. La nada no levanta nada. Lo que levanta los olivos de Jaén es el dinero y el señor.*»¹¹⁹

Ens ressona i, a la seva manera, podem reconèixer el tipus de crítica que promou Joan Ferraté a *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot*. N'és un exemple més la seva actitud, com hem vist, en el moment en què estratifica el seu comentari en dues parts: d'una se'n fa responsable, mentre l'altra recau sobre el mateix autor del poema. Queda ben palesa la perspectiva crítica a partir de la qual s'enfronta al text. Així, Ferraté va desgranant el poema

118 Joan FERRATÉ. «La operación de leer», a: *Dinámica de la poesía*. Barcelona: Seix Barral, 1968, pàg.175.

119 Gabriel FERRATER. *Papers, cartes, paraules*. Barcelona: Quaderns Crema, 1986, pàg. 521.

d'Eliot de forma exhaustiva i concisa, sense perdre de vista el límits de l'objecte literari: vers per vers; tramant associacions internes entre versos i el que fa això en el sentit de les seccions; convocant trobades amb d'altres poemes d'Eliot que fa dialogar, en ocasions comptades, amb versos d'Ausiàs March, Gabriel Ferrater i Carles Riba.

Potser la perspectiva més interessant de la seva lectura és la interpretació que en fa de la figura de Tirèsies com l'eix central de *The Waste Land*. Gràcies al seu poder «visionari» que li permet ésser travessat per successives veus i temporalitats, esdevé el punt de fuga que traspasa la consciència del poeta, reencarnat en múltiples identitats personals de molts temps i molts llocs, el que el fa «transcendir-se i identificar-se fora d'ella mateixa en una pluralitat tan concreta com ho són en cada cas els seus continguts».¹²⁰ La qual cosa li serveix per a mostrar de manera exemplar com el poema «està fonamentat en aquest contrast entre el passat revertit i el present repel·lent». Una contradicció que implica un diàleg amb la tradició que trobem a *The Sacred Wood*, on T.S. Eliot exposa que la tradició no pot heretar-se, un se l'ha d'apropriar, però això exigeix, per contra, un sentit històric, és a dir, percebre el passat no com allò obsolet sinó com un present amb el sentiment que tota la literatura europea i, dins aquesta, el conjunt de la literatura del mateix país, posseeix una existència i un ordre simultanis¹²¹.

La simultaneïtat entre el passat i el present es mostra de forma sorprenent en el que, segons la interpretació de Ferraté, és el referent estricte del poema, el desig entès «en el seu doble sentit fonamental d'invitació a reconèixer i integrar i al mateix temps despullar i destruir la pròpia identitat personal»,¹²² i continua:

Si és veritat que, [...] la preocupació central de *La terra gastada* és el misteri de la identitat personal en tant que prova de reconèixer-se i integrar-se en la satisfacció del desig, en la possessió de l'altre desitjat, per acabar perdent-s'hi i quedar-s'hi destruïda [...], el substrat narcisista inherent a totes les formes del desig per l'altre. Valéry té una nota on el dubte se li presenta, però no pot deixar de resoldre'l en el sentit just: «Amour de soi ? *C'est un cas particulier*. Ou bien – c'est le cas essentiel, l'amour de l'Autre étant un déguisement de l'amour du Même» (*Cahiers*, II, p. 504). Però tampoc no és veritat que l'amor de l'altre sigui una dissimulació, una disfressa, de l'amor d'un mateix, sinó que n'és una transformació, essencial per la consumació de l'amor d'un mateix. Citaré un altre cop Valéry: «L'amour, dans la perfection de son acte, est le drame de l'accomplissement, de la connaissance [du se fuir en soi-même, figuré par un autre]? avec ce désespoir final, l'espasme» (p. 551). A l'igual que Eliot, també Valéry concep el desig en termes del misteri de la identitat personal, de la caiguda dins d'un mateix, «cos avall», com deia Riba, a la recerca de la font de la pròpia vitalitat sota la figura (realitat i símbol alhora) de l'altre. I, com Eliot, tampoc Valéry no veu en la satisfacció del desig res més que la desesperança del veritable coneixement de si mateix.¹²³

No sembla casual que les mateixes cites de Paul Valéry i Carles Riba les trobem en

120 Joan FERRATÉ, *Lectura...*, *op. cit.*, pàg., 77.

121 T. S. ELIOT. *El bosque sagrado*. Madrid: Langre, 2004, pàg. 221.

122 Joan FERRATÉ, *Lectura...*, *op. cit.*, pàg. 72.

123 Joan FERRATÉ, *Lectura...*, *op. cit.*, pàg. 76-77.

els diaris personals de Joan Ferraté, inèdits fins el novembre de 2018, i publicats amb el títol *Del desig*.¹²⁴ Aquesta edició recopila tres diaris: el «Diari de Roma» (31 de juliol - 12 d'agost de 1966); el «Diari de Daniel» (25 de gener - 30 de maig de 1970); i el «Darrer diari» (1 d'agost de 1973 - 5 d'octubre de 1975). El conjunt és una voluntat d'autoanàlisi implacable que configura un autoretrat lúcid i descarnat sobre el propi desig, per intentar arribar, a la fi, en paraules de Ferraté, a la desesperança del veritable coneixement d'un mateix.

La datació dels diaris però no sempre és correlativa amb el seu contingut. De fet, resulta contradictòria, quan el lector observa com els records afloren i substitueixen la immediatesa dels dies per una confusió de temps: mentre en el «Diari de Daniel» (1970) s'enumeren i es compten els dies en un present perfectament calculat, en el diari anterior, el «Diari de Roma» (1966), ja s'evidencia l'ombra en la mirada del passejant de Roma, de forma retrospectiva, de la presència de Daniel (al qual es refereix amb una «D.»), anticipant-se al que contarà en el diari següent.

En el «Darrer diari», en canvi, varia el to per adoptar-ne un de més assagístic, a la manera d'un diari de notes de lectura, on, precisament, trobem les cites que posteriorment farà servir per a comentar de *The Waste Land* a partir d'una idea molt concreta sobre el desig. Les dues cites exposades anteriorment de Valéry, corresponen a uns dies del setembre de 1975: la primera del dimecres 10-09-75 i la segona del divendres 12-09-75; l'enllaç amb Riba correspon al dia entremig, el dijous 11-09-75, on també hi reconeixem la mateixa conclusió: «l'altre sigui una dissimulació, una disfressa, de l'amor d'un mateix, sinó que n'és una transformació, essencial per la consumació de l'amor d'un mateix».¹²⁵ Arribats a aquest punt, ens trobem que la introspecció passa ara necessàriament a través d'una conversa amb unes lectures determinades que es replega a la conclusió: «És d'estricta justícia que no oblidí que, ja abans que es presentessin els meus nens, jo m'havia posat a llegir Valéry».¹²⁶

Aquest gest de clausura convida a repensar els diaris en relació amb la seva obra crítica. Confrontats al model d'interpretació formal que caracteritza el comentari del poema d'Eliot, els diaris desvelen una intertextualitat que incorpora un nou matís de sentit a la lectura.

124 Joan FERRATÉ, *Del desig*. Barcelona: Editorial Empúries, 2018.

125 Vegeu Joan FERRATÉ, *Lectura..., op. cit.*, pàg. 76-77, i Joan FERRATÉ, *Del desig, op. cit.*, pàg.131.

126 Joan FERRATÉ, *Del desig, op. cit.*, pàg.132.

Bibliografia

Abalorio: revista de creació 17-18 (otoño-invierno 1989-90), núm. monogràfic: «*Laye* (1950-1954). Cultura de la resistència en la posguerra». Sagunt: Fundació Municipal de Cultura, 1982.

BONET, Laureano. *La revista Laye. Estudio y antología*. Barcelona: Edicions 62, 1988.

CAMPOS, Haroldo de. «La traducción como creación y como crítica», a *Semiosis* 7-8, Centro de Investigaciones Lingüístico Literarias. Universidad Veracruzana (juliol-desembre 1981 / gener-juny 1982), pàg. 175-193.

ELIOT, T. S. «La tradición y el talento individual», a *El bosque sagrado*. Madrid: Edició bilingüe. Langre, 2004.

FERRATÉ, Joan. *Teoría del poema*. Barcelona: Seix Barral, 1957.

— *Dinámica de la poesía. Ensayos de explicación, 1952-1966*. Barcelona: Seix Barral, 1968.

— *Lectura de «La terra gastada» de T.S. Eliot*. Barcelona: Edicions 62, 1977.

— *Les poesies de C. P. Cavafis*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987.

— *Opinions a la carta*. Barcelona: Editorial Empúries, 1993.

— *Del desig. Tres diaris*. Barcelona: Editorial Empúries, 2018.

FERRATER, Gabriel. *Papers, cartes, paraules*. Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, , 1986.

PAZ, Octavio. *Literatura y literalidad*. Barcelona: Tusquets, 1971.

Studia digitalia in memoriam Joan Ferraté

(«Arxiu Joan Ferraté»)

Els articles d'aquest número 5 de la revista *Veus baixes*,
publicats al juny de 2019,
amb ISSN 2254-5336,
es publiquen amb llicència Creative Commons:
se n'autoritza la reproducció sempre que se'n citi l'autor,
que sigui sense propòsits comercials
i que no se'n facin elaboracions derivades

